

Dr. Aleš Debeljak

MODERNI ZAHOD, GLOBALIZACIJA IN ISKANJE ODLIČNOSTI

Na začetku 21. stoletja, ko imamo opravka s fundamentalističnimi klici k vojni z vsemi, ki mislijo drugače, vse prevečkrat in preveč zlahka odpravljamo sleherno obliko sanj kot vajo iz utopične blodnje. To je škoda, če že ni klavrno, saj s tem prav cinizem real-politike, posmehljivo opisane kot »umetnost možnega«, dobi nezasluženo odlikovano mesto v modernih družbah.

Važnejše od tega, kar je možno, je namreč to, kar bi se lahko zgodilo. Alternativnih svetov ni brez sanj, brez alternativnih svetov pa bi bila naša življenja strahotno pusta. Kadar ne zaupamo lastnim sanjam, da nas vodijo tja, kjer še nismo bili, se nemara lahko predamo umetnikom, pisateljem in pesnikom, pripovedovalcem zgodb o svetu in lirikom poročil o duši, ki v svojih individualnih knjigah vedno, četudi le izjecljano in razdrobljeno, vključujejo skupinske slike tega, kakšni bi lahko bili naši domovi in naše ljubezni, naše pustolovščine in naše strasti. S tem, ko se potopimo v umetniško preoblikovano človeško izkustvo, vstopimo v mnogotera življenja, tudi taka, o katerih nam pred srečanjem s knjigo ne bi prišlo na pamet, da obstajajo, kaj šele, da utegnejo pripovedovati o nas samih,

o tebi in o meni, o sleherniku.

Slehernik, človek, ki se ob stiku s književnimi svetovi zave lastne posebne in enkratne eksistence, je moderni izum. Modernost oziroma predstavniki okvir moderne dobe, ki se je rodila z babilonsko pomočjo renesanse in humanizma, protestantizma in kapitalizma, zaznamuje namreč velika revolucija: namesto božje v središču stopi človeška avtoriteta, namesto skupinske vere se je začel uveljavljati posameznikov razum, namesto podedovanih cerkvenih in plemiških privilegijev zlagoma postane pomembnejša moč boljšega argumenta. Medtem ko je srednjeveška Evropa terjala spoštovanje krščanske dogme in cerkvenih pravil kot edine poti do razodete resnice, so se pod dežnikom moderne paradigme uveljavili drugačni pristopi v iskanju resnice, tisti namreč, ki izvirajo iz naravne "luči razuma", metodičnega dvoma, znanstvene logike poizkusa in napake ter iz empiričnega opazovanja in matematičnih meritev.

Zavračanje absolutne *compleat mapa mundi*, kakršno je predstavljalo srednjeveško krščanstvo, je privrelo na dan tudi v književnosti, še posebej v ljudskih vsebinah vsakdanjega sveta, v ljubezni in erotiki, pustolovščinah na širni cesti in mesenem cvrčanju v kuhinjah, o katerih sta v svojih književnih delih pisala moderna pionirja med humanisti, Boccaccio in Petrarca. Izobraževalni program, utemeljen na zanimanju za spise antičnih grških in rimskih avtorjev, izhaja iz prepričanja, da prav antični (poganski) pisci, ne pa krščanska sholastika, predstavljajo vrhunec človeških dosežkov. Čeprav Boccaccio in Petrarca nista niti prav dosti brala stare grščine niti tekoče znala klasične latinščine, pa se je njuno navdušenje za antične pisatelje po Evropi razširilo kot prerijski požar.

Ko se je leta 1453 s padcem Konstantinopla končal vek bizantinskega vzhodno-krščanskega cesarstva, so v italijanske mestne države pribežali mnogi grško govoreči Carigrajčani, ki niso bili le večji klasične grščine, ampak so s seboj nosili številne rokopise klasičnih del. Humanistični program je dobil vitalno vzpodbudo in se formaliziral tako, da je v 16. stoletju klasična, ne srednjeveška latinščina, postala medij pisnega in ustnega sporazumevanja med evropskimi izobraženimi sloji.

Vendar pa se humanistično navdušenje ne bi tako nezadržno

razširilo po stari celini, če ne bi bilo Gutenbergovega hitrega tiska. Izumi tega ob koncu 14. stoletja v nemškem Mainzu rojenega tiskarja, o katerem vemo presenetljivo malo, razen tega, da je umrl obubožan, so imeli namreč globalne posledice. Če malo vemo o tiskarju, pa vemo veliko o procesih, pri katerih je njegov hitri tisk odigral bistveno vlogo. Vemo vsaj to, da brez zlitine za hitro strjevanje črk, premičnih kovinskih kalupov, obstojnega črnila in papirja ne bi bilo tiskanja knjig kot najcenejše in najdostopnejše moderne oblike informacije, inštrukcije in zabave. Do takrat so si namreč le premožneži lahko privoščili iluminirane rokopise, s tiskom papirnatih knjig pa so te prijateljice samotnih duš in hujskaških zaripležev postale dostopne slehernemu siromašnemu verniku, učenjaku, meščanu.

Evropski tiskarji so že do konca 15. stoletja tako uspeli natisniti vsa dostopna starogrška in latinska besedila, prej na voljo le v rokopisih. Lačni novih in po možnosti popularnih proizvodov so se začeli vedno bolj vneto ozirati po pisateljih, ki so uporabljali ljudski jezik, vulgate, ne pa več cerkveno latinščino, namesto verskih pa raje obdelovali ljudske tematike. Na začetku 16. stoletja je kakšnih dva tisoč tiskarn širom po Evropi vzpodbujalo in omogočalo vrtoglavo hitro širjenje različnih idej, knjige Françoisa Rabelaisa, Geoffreya Chaucerja in drugih avtorjev v ljudskih jezikih, pa so že predstavljale večino vseh objavljenih naslovov.

Skupno značajsko potezo najboljših med temi knjigami je treba videti v dejstvu, da so sicer napisane v verskem tonu, nemara tudi s prav takšnim namenom, vendar pa so v središče zanimanja postavile človeka, slehernika. Človek je postal osrednji predmet književnih opisov in slavitve, dvoma in kritike, ne pa tudi podcenjevanja in zaničevanja, s kakršnim so življenje v tuzemskem svetu označevali srednjeveški teologi avguštinske šole.

Privatne knjižnice, ki si jo je zdaj lahko privoščil moderni bralec, so bile polne pozabljenih, spregledanih ali zatrtih idej, zato ni bilo nenavadno, da so mnogi bralci postali pisci tudi sami. S tem, ko so pisali, tiskali in razpečevali knjige, s katerimi so za svoja individualna mnenja skušali prepričati, navdušiti in spreobrniti druge ljudi, pogosto v oddaljenih krajih in med tujci, so širili tudi možnosti znanega

in meje doživetega. Kritični intelekt in imaginacija sta našla pristno mesto v najbolj prevratniškem od vseh modernih zahodnih izumov, v tiskani knjigi. Knjiga je postala orodje in orodje v dramatičnih spremembah starodavnih navad, vrednot in ustanov.

Ni naključje, da mobilizacijska moč knjige ostaja tesno povezana prav z zgodovinsko uveljavitvijo posameznika. V 16. stoletju so med različnimi krščanskimi milicami potekale srdite vojne, katerih teološko ozadje predstavlja način, kako je Martin Luther prelomil s cerkvenim monopolom Rima nad razlago božje avtoritete. Brez protestantskega upora namreč ne bi bilo individualizacije božjega razodetja. Resnica vere ni več imela opravka s profesionalci rimske cerkve, ampak je postala stvar slehernika, posameznega vernika in njegovega individualnega odnosa do Svetega pisma. Za osebni dostop do svetih besedil pa jih je bilo treba najprej prevesti v jezike evropskih ljudstev. Izpod krhajoče se enovitosti srednjeveškega krščanskega latinskega sveta so se začele pojavljati mnogotere kulture, različni narodi in posamezni jeziki.

Z začetkom moderne dobe, se pravi, s Kolumbovim "odkritjem novega sveta" in evropske kolonizacije južne in severne Amerike krene na svoj pohod tudi moderna zahodna paradigma. Začne se prva globalizacija. Globalizacijo v tem kontekstu razumem kot proces, v katerem ni "dokumenta civilizacije, ki ne bi bil hkrati tudi document barbarstva", v tem procesu vse manj ljudi odloča o usodi vse več drugih ljudi. V tem procesu so z menjavo blaga in ljudi, storitev in kapitala, informacij in življenjskih stilov medsebojno odvisne postale vse kulture, nacionalne tradicije in regionalne geografije sveta. Drugo globalizacijo je torej mogoče in treba prepoznati v 19. stoletju in prekomorskem kolonializmu evropskih sil. Tako rekoč vse evropske države, vključno z majhno Dansko in Portugalsko, so v Afriki, Aziji, Levantu in na Daljnem vzhodu vneto tekmovali za nadzor nad naravnimi in človeškimi viri.

"Nezgodovinski" narodi Evrope in staroselci širom po planetu so bili pod vojaškim pritiskom osvajalcev prisiljeni sprejeti tudi kulturo osvajalcev; vsiljevali so jo z uporabo represivnih sredstev, prelivanja krvi in dušitve lokalnih uporov. V sodobni ali tretji globalizaciji pa nihče z nasiljem ne prepričuje posameznikov in ciljnih publik v

različnih populacijah na različnih koncih sveta, da trošijo izdelke zahodnih industrij kulture, informacij in zabave.

Ta proces je nedvomno protisloven. O različnih vidikih tretje globalizacije, ki poteka v skladu z interesi trans-nacionalnega kapitalizma, se razpravlja po mnogih forumih in v različnih javnostih. Ni dvoma: o oblikah in posledicah vplivov, ki jih nezadržni procesi globalizacije imajo na lokalne kulturne, verske, jezikovne posebnosti, moramo kritično razpravljati. Prav tako pa ni dvoma, da se kolektivni imaginariji različnih družb v različnih kotičkih planeta danes le težko vzdržujejo in razvijajo brez sklicevanja na pojme, kakršni so nacionalizem in liberalizem, kapitalizem in komunizem, demokracija in reprezentativna oblast, znanstvene metode eksperimenta, človekove pravice in državljanske pravice, pravna država in ločitev verskih skupnosti od države.

Tudi po moderni sekularizaciji nezmotljivo krščanske oznake »leto Gospodovo« v moderno prozo »našega štetja« je ostal gregorijanski koledar, se pravi, zahodna krščanska organizacija časa, v veljavi širom po planetu, to pa ne glede na lokalno specifične koledarje (Muslimani npr. merijo čas od 622 n.š., leto prerokove izselitve iz Meke v Medino; Judje merijo čas od stvarjenja sveta, tako da 2008 n.š. ustreza judovskemu letu 5768; itd.). Do mere, do katere posamezniki in skupine sodelujejo v mednarodnih potovanjih, trgovini in gospodarstvu, danes normo predstavlja zahodna predstava o časovnem toku.

Karkoli si že mislimo o dejanski uporabnosti ali moralni sprejemljivosti teh zahodnih pojmov in izumov, so neločljivo, v dobrem in slabem, povezani z moderno zahodno paradigmo.

Vendar moramo biti previdni. Ne gre namreč preprosto za to, da je sodobni globalizirani svet pač razdeljen na Zahod in ostale, »the West and the rest«. Moderna zahodna paradigma s političnimi, gospodarskimi, kulturnimi režimi urejanja izkustva (liberalna demokracija, pravna država, človekove pravice) namreč danes ni prisotna na vseh meridianih planeta kar *kot taka*. Se pravi, da moderni Zahod v drugih in drugačnih civilizacijah ni prisoten v svoji čisti, nerazredčeni in nepredelani obliki; zato se tudi ne obnaša kakor enotna struktura, ki bi visela v nekakšnem vakuumu.

Pri sodobni mednarodni menjavi idej, pojmov, predstav, simbolov in podob namreč ne gre za »enosmerno ulico«, pri kateri bi Zahod le bolj ali manj pretanjeno in prekanjeno vsiljeval svojo razvojno vizijo in zamisli dobrega življenja, pri tem pa le gospodarsko izkoriščal *ostale*, kakor pogosto mislijo moralno dobronamerni, spoznavno pa kratkovidni kritiki zahodne hegemonije.

Če bi namreč odgovornost za klavrne življenske standarde in šibke demokratične ustanove v deželah »tretjega sveta« ali »globalnega Juga« po koncu dekolonizacijskih bojev enostavno odložili pred prag zahodnih pollaščevalskih apetitov in politično-ekonomske prevlade, bi lokalna ljudstva in njihove družbene elite preveč enostavno razrešili odgovornosti za lastno eksistenco. Pri recitaciji mantre o »Zahodu in ostalih« namreč navzlic dobremu namenu, s kakršnim so noseče kritike zahodnega gospostva, pride do izraza predvsem pokroviteljska drža, ki v ljudeh in ljudstvih izven okvirov tradicionalnega Zahoda očitno noče prepoznati zrele samostojnosti. A pedagoška vzvišenost žal kritikom pomaga le pri tem, da pojasnijo vse, razumejo pa nič.

Skromnejša, hkrati pa natančnejša in pojasnjevalno uspešnejša, je tista analiza, ki vidi v sodobnih procesih presaditve modernih zahodnih modelov v okvire drugih civilizacij nekakšno *zahodnistično* paradigmo (Westernistic paradigm). To pomeni, da zahodnistična paradigma raste iz temeljev modernega Zahoda, vendar pa vase vključuje tudi prvine drugih civilizacij, nekako tako kot v helenizmu. Širokogrudno prepletanje raznolikih, včasih celo izključujočih se življenjskih praks in mentalnih form je v helenizmu sicer izhajalo iz antične grške paradigme, ni pa bilo nanjo omejeno. Še več: umetnost, filozofija in politične zamisli antične Grčije so šele po zmagi heleniziranih Makedoncev, Aleksandra Velikega in kasneje rimskega imperija nad grškimi mestnimi državami, zares dobile paradoksalno možnost, da se razširijo in spotoma preoblikujejo družbe in ljudstva, navade in okuse. Vpliv helenistične civilizacije je trajal vse do visokega srednjega veka prav zato, ker ponudba sporočil, podob in vrednot ni bila enovita, pač pa kakor integrirani mozaik sestavljena iz mnogih posameznih koščkov.

V skladu s to analogijo smemo reči, da je sodobna globalna paradigma

res zahodnistična, to pa do mere, do katere svet oblikujejo ideje modernega Zahoda, hkrati pa vsrkava, predeluje in uporablja številne oblike drugih civilizacijskih tradicij. Civilizacije so seveda načelno zadržane, če že ne otipljivo dvomeče do tistih šokantnih zamisli, ki so v nasprotju z vladajočimi vrednotami, vendar pa znajo v svojo simbolno ekonomijo pritegniti prav tiste izume, ki obljublajo krepitev moči, bogastva in stila.

Kakor sleherna civilizacija piše svojo knjigo, piše svojo knjigo tudi sleherni posameznik. Knjige in alternativni svetovi, v katere vstopamo z odločno osebnim dejanjem, s tihim branjem brez pregibanja ustnic, predstavljajo nemara najboljšo prisposodbo za zahodnistično civilizacijo. Zgledno jo je mogoče izluščiti tudi iz kipa »Deklica z rastočo knjigo«. Realistični kip mlade ženske, ki s spodvitimi nogami udobno sedi in v naročju drži odprto knjigo, pogled pa upira v daljavo prihodnosti, je vznemirljivo zasnovan. Temelji namreč na plemeniti zamisli, da se knjiga množi in raste, ekumensko vključujoč različne materine jezike in različne pisatelje, pač v skladu z odzivnostjo mednarodnih partnerjev. Ljubljana je februarja 2008 kip smiselno umestila na ljubljansko Navje, počivališče velikih mož slovenskega peresa, s tem pa se je simbolični pomen vezi s preteklostjo še dodatno okreпил.

»Deklica z rastočo knjigo« dobro povzema bistvo modernega zahodnega izuma, tiskane knjige, saj le-ta ne nastopa v ednini, ampak raste tako, kakor rastejo civilizacije, ki se zavedajo, da meja med njimi ni nikoli samo prostor kontakta in konflikta, ampak vedno tudi prostor komunikacije. Prav knjiga je privilegirani medij komunikacije, saj tudi takrat, ko gre za samotno branje, deluje notranji dialog s pisateljem in njegovimi izsanjanimi alternativnimi svetovi. Zunanja stvarnost je namreč vedno odprta za tolmačenje, medtem ko je notranja, duhovna, psihološka stvarnost dojeta intuitivno.

Pisateljev prikaz posameznikovega jaza pa vedno globoko individualen, in prav zato tudi univerzalen. Navsezadnje je takšen, kot so čustvena stanja. Skupna so vsem ljudem in zlahka jih je mogoče prepoznati ne glede na to, ali njihove stilistične uresničitve v umetniškem delu zaznamuje neonske katakombe Tokia v romanih Harukija Murakamija ali praško Staro mysto Prage v romanih

Bohumila Hrabala, osamljene ulice v *Newyorški trilogiji* Paula Austerja ali pa palestinska begunska taborišča v žalostinkah Mahmuda Darwisha.

Smoter knjig je namreč v tem, da ponavljajo, predelujejo in odkrivajo mnogotere pripovedi o doživetju skupnosti in posameznika. V tem je inovativnost knjig, ki iščejo resnico od družbenem življenju, kritizirajo moralne navade in uveljavljajo estetske metafore o asketski samoti duše, hkrati pa pričajo o čutni nujnosti drugega. S čudno lepoto sentimenta in drhteče bolečine so knjige sposobne razkrivati "strah in up" v skritih kotičkih človeškega srca.

Moderne knjige so pisane v ljudskih jezikih, kot take pa utelešajo kontinuiteto žive govorice, v kateri so zakopana simbolna, historična, vojaška, politična, socialna in metafizična izkustva skupnosti ali naroda, v katerih se izraža posebna tradicija in *genius loci*. Toda tako, kot nobena knjiga ni bila napisana, ne da bi bila kakšna druga knjiga prej prebrana, tako tudi nihče ne živi zgolj v eni tradiciji. Tako, kakor knjige rastejo iz drugih knjig, tudi koncentrični krogi identitet izhajajo iz mnogih lokalnih okolij, odpirajoč se navzven v vse bolj abstraktne oblike regionalnih, nacionalnih, evropskih in trans-atlantskih identitet, da bi se za tiste med nami, ki imajo najbolj izostrene sposobnosti refleksije in vživetja, dopolnila v skupnem človeštvu.

Koncentrični krogi identitet in kozmopolitska zavest namreč namigujejo na takšno razumevanje posameznikovega položaja v svetu, v katerem se lokalnemu mitosu ni treba odpovedati, hkrati pa ni več edini vir navdiha in izkušnje. Plasti različnih identitet se nalagajo v slehernem jazu, koncentrično pa se širijo od družine in soseske preko mestnih in regionalnih zalog smisla, pa vse do nacionalnih in trans-nacionalnih.

V vsakem primeru je važno tole: izključevalni nagon ene same identitete, še zlasti nacionalne identitete, ki se je v poslednjih dveh stoletjih sicer vzpostavila kot osnovni model politične skupnosti, ni v koncentričnih krogih identitet zavržen *tout court*, niti ni povzdignjen na piedestal. Za središče tako zamišljene identitete je zato neizogibno, da ga zasede prav posameznik, z lastnimi hrepenenji in tesnobami, z lastnim utripajočim telesom in drhtečo dušo. To bi

moralo biti, si predstavljam, blizu slehernemu modernemu bralcu, ki svoje namišljene in izsanjane svetove gradi iz knjig in koščkov vsakdanjega življenja, iz prebranih romanov in navodil za uporabo, iz iz mnogih zakladnic podob in pripovedi zajema, ne da bi zmo- gel natančno določiti, kje dokument prehaja v stilizirano lirsko izpoved in drget na dnu lobanje registrira območje raziskovalne reportaže.

Verjamem v skrivne korespondence onstran časovnih omejitev in prostorske stiske: vse se nekam nalaga, vse se registrira, nobena, naj bo še tako obrobna knjižica, ne gre v izgubo, spomin človeštva je neskončen, knjige se množijo in pisci rojevajo bralce, vsi pa pritajeno slutimo, da so naša življenja lahko popolna le v iskanju popolnosti. Za to, da bi znali vzdrževati zavest o katastrofah, v katere vodijo občutki večvrednosti in utvare prevzetnosti, se še vedno obračamo h knjigam, v katerih je magični stik med dobrim, lepim in resničnim še ohranjen, pa četudi v razdrobljeni podobi, kakršno berem v zbirki pesmi *Nedosežna zemlja* (1986) poljsko-ameriškega pesnika Czesława Miłosza: *In ko ljudje nehajo verjeti, da je dobro in je zlo, / jih bo samo lepota poklicala in rešila, / da bodo še vedno znali reči: to je resnično in to je lažno.*